

(22)

AZERBAJYAN DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI/BAKANLARI

Dr. Elnur AĞAYEV³³⁹

ÖZET

Azerbaycan'ın kadim ve zengin diplomasi tarih vardır. Bu tarih Azerbaycan devletçiliği tarihi ile yaşittir. Burada kurulan çeşitli devletler bu devletçiliğin ve diplomasinin gelişmesine farklı boyutlarda katkı yapmışlardır. Bu devletlerde günümüzdeki anlamda olmasa da her zaman dış ilişkileri yürütecek belli kurumlar, konumlar varlığını hissettirmiştir. İlk ve Ortaçağlarda bu görevi hükümdarların önderliğinde ve onların görevlendirdikleri vezirler, ordu komutanları üstlenmişlerdir. Yakınçağ'da ise, 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan'da çağdaş anlamda Dışişleri Bakanlığı (Harici İşler Nazırlığı) kurulmuştur. Bu kurum klasik Avrupa standartlarına uygun gelen, milli merakların savunuculuğuna yönelik, monarşilerin ve hâkim sülalenin değil, halkın ve devletin meraklarını temsil eden bir diplomasi yürütmektedir. Bu kurum, daha sonraki Sovyet-Sovyet sonrası dönemde dünya ve bölgedeki siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda kendini geliştirmiş, konumunu güçlendirmiştir.

Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanlığı ve Bakanlarının faaliyetlerini içeren kapsamlı bir eser Sovyetler Birliği döneminde rejimin yasaklarından dolayı yazılamamıştır. Musa Qasımlı ve Elmira Hüseynova'nın yayımladıkları "Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri" çalışması bu alanda yapılan ilk kapsamlı çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanları, Elimerden Bey Topçibaşev, Neriman Nerimanov.

ABSTRACT

Azerbaijan boasts a centuries-long diplomatic history, which is of the same age as the statehood of Azerbaijan itself. Various states which appeared on this territory contributed to the development of statehood and diplomacy. They have always had institutions (though not in a modern sense), which were responsible for foreign relations. In the early to mid Middle Ages these functions rested upon shoulders of viziers and military commanders, that were subject to their rulers. In the contemporary history, the Ministry of Foreign Relations (Harici İşler Nazırlığı) in its modern sense was established in Azerbaijan on May 28, 1918. This institution, according to classic European standards, conducted a policy of protecting national interests, and representing interests of the peoples and the state, but not monarchies or ruling dynasties. In the following Soviet and post-Soviet eras this institution was developing in the framework of regional and global political, economic and technological changes.

Due to the restrictions of the Soviet regime a comprehensive work embracing a full spectrum of activities of the Ministry of Foreign Affairs and Foreign Ministers of Azerbaijan has never been written. The work by Musa Qasımlı and Elmira Hüseynova The Foreign Ministers of Azerbaijan (Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri) is the first comprehensive publication in this area.

³³⁹ Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/KKTC.

Keywords: Azerbaijan, Ministry of Foreign Affairs, Foreign Ministers, Elimerden Bey Topçibaşev, Neriman Nerimanov.

GİRİŞ

Azerbaycan'ın kadim ve zengin diplomasi tarih vardır. Bu tarih Azerbaycan devletçiliği tarihi ile yaşıttır. Tarihi ve günümüz Azerbaycan coğrafyasında çeşitli dönemlerde kurulan ve uzun dönem bölgede hâkim rol oynayan Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya, Azerbaycan Atabeyleri, Safeviler Devleti ve Hanlıklar dönemi dış politika/diplomasi tarihlerine bakıldığında bu kadimliği ve zenginliği görmek mümkündür. Bu sıralanan devletlerde, her ne kadar günümüzdeki anlamda bir dışişleri kurumu bulunmasa da, bu mekanizmayı yürütmek için özel konumlar belirlenmiştir. Bu konumun başında da hükümdar gelmekteydi. Bu devletlerde dönemin doğal şartları içinde olayların gelişimi doğrultusunda dışişler politikasını belirleyen hükümdar, yanında bulunan vezir ve komutanlarıyla bu süreci devam ettirmiştir. Örneğin, “Manna Devleti'nin dış politikasını hükümdar kendisi belirliyor, istediği zaman da değiştirebiliyordu.”³⁴⁰ Bu şartlar dönemin diğer devletleri için de geçerliydi. Benzer durumu Azerbaycan tarihinde çok daha sonraki dönem olan 18-19 yüzyıllardaki Hanlıklar Dönemi'nde de görmek mümkündür. Burada da dış ilişkilerin yürütülmesinde, “ülkenin karşı karşıya kaldığı tehlikelerin berteraf edilmesinde hanın olurluğunu almak şartıyla vezirler geniş yetkilere sahipti.”³⁴¹ Dışişilerdeki bu yaklaşım XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

“Klasik Avrupa standartlarına uygun gelen, milli merakların savunuculuğuna yönelen, monarşilerin ve hâkim sülalenin değil, halkın ve devletin meraklarını temsil eden hakiki diplomasi 1918 yılında - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) kurulması ile ortaya çıkmıştır.”³⁴² 28 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilan eden AHC bu coğrafyada oluşan diplomasi geleneğini sürdürmek amacıyla çağdaş anlamda Dışişler Bakanlığı kurumunu şekillendirmiştir. Sonraki süreçte, her ne kadar dış politika tek merkezde-Moskova'da belirlense ve yine oradan yürütülse de, 70 yıllık Sovyetler Birliği dönemi de bu kurumun gelişmesine katkılar yapmıştır. Bugünkü Azerbaycan Devletçiliği ve diplomasisi kendi coğrafyasında kurulan devletlerin oluşturdukları devletçilik ve diplomasi geleneğinin çağdaş dünyamızın devletçilik ve diplomasi değerleriyle bir sentezinin ürünüdür.

Azerbaycan'ın İlk və Ortaçağ diplomasi tarihinin unutulmaz bir sıra dönemleri, olayları, diplomatları bulunmuştur. Azerbaycan diplomasi tarihine göz atılırken bu unutulmazlardan bahsetmek önemlidir. Azerbaycan diplomasi tarihinden bahsedilirken ilk olarak hatırlanan ve Azerbaycan tarih yazımında, tarih ders kitaplarında kendine önemli bir yer bulan bu değerli insanlardan biri Sara hatundur. Dolayısıyla Azerbaycan devletçiliğinden, diplomasisinden, dış ilişkilerinden bahsedilirken bu ismi hatırlamamak mümkün değildir.

Sara hatun kimdir, diplomasi tarihindeki rolü nedir, neden hatırlanması önemlidir? Sara Hatun, başkenti eski Azerbaycan şehri Tebriz olan Akkoyunlu

³⁴⁰ **Azərbaycan Tarixi**, redaktor Süleyman Əliyərli, Azərbaycan nəşriyati, Bakı 1996, s. 65.

³⁴¹ Mehmet Ali Çakmak, “Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumî Bir Bakış”, **Türkler**, 7. cilt, editör Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2002, s. 18.

³⁴² Vilayət Quliyev, “Giriş Sözü”, **Diplomatiya Aləmi**, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Jurnalı, sayı 1, Bakı 2002, s. 6.

Devleti'nin lideri Uzun Hasan'ın annesidir. Ve bu Anne, diplomat Sara Hatun, oğlu Uzun Hasan'ın Osmanlı İmparatorluğu padişahı Fatih Sultan Mehmet'le (II. Mehmet) savaşmasını istememektedir. Bu olayı Azerbaycan Tarih yazımından ve ders kitaplarından izlemek mümkündür:

“Uzun Hasan, qürub çağını yaşayan Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırıp Azerbaycan tahtını oturmak istiyordu. Fakat bu dönemde Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmet'in “dede-baba” toprakları olan Akkoyunlu toprağına yürüyüş yapacağını duyar.

Her zaman müdrük, iyiliksever yardımlarıyla oğlunun yanında bulunan Sara Hatun bu sefer de oğluna yardımda bulundu.

- Oğlum, doğru düşünmüşsün, sultan Mehmet'i yola getirmek için onunla konuşmak gerekir.

- Bunu ancak bir bayan yapabilir, anne.

- Doğru söylüyorsun, bu işi bana bırak. Sultan Mehmet beni dinler. Ne dersin, ne zaman yola çıkayım?

Uzun Hasan bu müdrük bayanın onun düşündüklerini anlamasına hayran kaldı, ellerini öptü.

- Sen benim düşündüklerimi nasıl anladın, müdrük annem?

- Oğlum, ben anne değil miyim? Bunun bir sırrı yoktur. Düşüncelerimiz aynıdır. Senin gelişinden amacını anlamıştım. Bu işi bir bayan yapabilir söylediğinde neyi kastettiğini anladım. Senin fikirlerinle benimkiler örtüşüyor. Tamamdır.

Birkaç gün sonra Sara Hatun değerli hediyelerle Sultan Mehmet'in yanına gitti. Sultan Mehmet onu iyi karşıladı. Elinden tutarak tahtının yanındaki tahtta ona yer gösterdi. Sultan Mehmet:

- Annem, Hasan beyle savaşmak istemiyorum. O da benim kardeşim. Biz birbirimize saldırmamak iyi olur-diyerek Sara Hatundan önce lafi açtı.

Sara Hatun da bu durumu değerlendirmek istedi:

- Tabi ki, sultan oğlum. Hasan beyle dininiz, diliniz birdir. Söylediğin gibi, kardeş kardeşe el kaldırır mı? Hasan bey uzun zamandır Trabzon İmparatoru ile ilişkiler içindedir, şimdi ise onun kızı Despina Hatun Hasan beyin helali olmuştur.

- Zor iştir, ama seni de kıramıyorum. Benim Hasan beyle işim yok. Trabzon İmparatorluğu'na gelince, tarih bu Hıristiyan devletin ölüm hükmünü vermiştir.

Müdrük bayan, Sultanın fikrinden vazgeçmeyeceğini gördü ve Trabzon tahtına gelininin varislik konusunu dile getirerek Sultanla kendi aralarında Trabzon hazinesini paylaşmak karşılığında anlaştilar. Bu olay 1461 yılında Yassıçimen adlanan yerde yaşandı. Bu Azerbaycan diplomasisinin büyük başarısı idi.

Az sonra Uzun Hasan Karakoyunlu sülalesinin iktidarına son vererek başkenti Tebriz olan Akkoyunlu Devleti'ni kurdu. Bu olay 1467 yılında yaşandı.³⁴³

Yukarıda ifade edildiği gibi Sara Hatun'un Fatih Sultan Mehmet'le görüşü Azerbaycan diplomasisinde önemli başarı olarak görülmektedir.

* * *

³⁴³ **Azərbaycan Tarixi (Ən qədim zamanlardan XX əsrədək)**, Editör Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Ali məktəplər üçün dərslik, Azərbaycan Dövlət Nəşriyatı, Bakı 1994, s. 372-374, 405-409.

Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanlığı ve Bakanlarının faaliyetlerini içeren kapsamlı bir eser Sovyetler Birliği döneminde rejimin yasaklarından dolayı yazılamamıştır. Musa Qasımlı ve Elmira Hüseynova'nın hazırlayıp, 2003 yılında yayımladıkları “**Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri**” çalışması bu alanda yapılan ilk kapsamlı çalışmadır.³⁴⁴ Bu çalışmada, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın çağdaş anlamda kurumsallaşma tarihi olan 28 Mayıs 1918 tarihinden 2003 yılına kadarki gelişim sürecini ve bu dönemlerde görev alan Dışişleri Bakanlarının hal-tercümelerini, bu alandaki faaliyetlerini izlemek mümkündür.

Çalışmada Azerbaycan Dışişleri Bakanları'nın hal-tercümeleri, bu alandaki faaliyetleri üç dönem dahilinde incelenmektedir: 1. **28 Mayıs 1918 - 28 Nisan 1920 Dönemi**, 2. **28 Nisan 1920 - 1991 Dönemi** ve 3. **1991 ve sonrası**.

1. 28 Mayıs 1918 - 28 Nisan 1920 Dönemi

28 Mayıs 1918-28 Nisan 1920 dönemi, Azerbaycan'da, Doğu ve İslam aleminde kurulan ilk cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin faaliyet dönemidir. Tarihte Azerbaycan adını alan ilk devlet olan AHC, Azerbaycan diplomasisi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan'da bu dönemde ilk defa çağdaş anlamda diplomasi işlerini yürütecek bir kurum olan Dışişleri Bakanlığı (Harici İşler Nazırlığı) kurulmuştur. Bu bakanlığın altyapısı oluşturulmuş, dışişler bu kurum tarafından yürütülmeye başlanmıştır.

Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı görevini farklı yıllarda 4 isim yürütmüştür: **Məmməd həsən Cəfər qulu oğlu Hacinski** (28 Mayıs-7 Aralık 1918), **Əlimərdan bəy Ələkbər oğlu Topçubaşov** (6 Ekim-26 Aralık 1918), **Fətəli han İsgəndər oğlu Hoyski** (26 Aralık 1918-14 Mart 1919; 24 Aralık 1919-1 Nisan 1920), **Məmmədyusif Hacıbəla oğlu Cəfərov** (14 Mart-22 Aralık 1919).

Bu diplomatların, devlet ve vatan karşısında görevlerini başarıyla yerine getirmeleri AHC'nin dünya devletleri tarafından tanınmasını sağlamıştır. Bu anlamda 21 Ocak 1920 tarihinde AHC'nin dünya devletleri tarafından tanınması Azerbaycan diplomasisinin önemli başarısı olarak görülmelidir. Bu başarının kazanılması sürecinde farklı dönemlerde Azerbaycanlı diplomatların Osmanlı diplomatlarıyla yapılan Trabzon, Batum, İstanbul görüşmeleri³⁴⁵ önem taşımıştır. Osmanlı ile ilişkilere önem verilmiştir. Azerbaycan diplomasisi bu dönemde Osmanlı'nın diplomatik yakınlığını her zaman yanında hissetmiştir.

28 Nisan 1920 yılında AHC hükümetinin, uzun baskılar sonucu iktidarı Bolşeviklere devretmesi, bu başarılı diplomasi çalışmalarını da yarıda bırakmıştır. Bu dönemde görev alan diplomatların bundan sonraki yaşamları de acılı olmuştur. Bu diplomatlardan sadece **Məmmədyusif Hacıbəla oğlu Cəfərov** daha sonra Sovyetler Birliği'nde yaşamına devam etmiş ve 1938 yılında vefat etmiştir. **Məmməd həsən Cəfər qulu oğlu Hacinski** 9 Şubat 1931 tarihinde Sovyetler Birliği'nde hapisanede “kendini asarak” yaşamına son vermiştir. Yurt dışına çıkmak zorunda kalan **Əlimərdan bəy Ələkbər oğlu Topçubaşov** 8 Kasım 1934 tarihinde Paris'te vefat etmiştir. **Fətəli han İsgəndər oğlu Hoyski** ise, 19 Haziran 1920 tarihinde Tiflis'te bir Ermeni tarafından öldürülmüştür.

³⁴⁴ Musa Qasımlı, Elmira Hüseynova, **Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri**, Adiloğlu Nəşriyatı, Bakı 2003, 112 sayfa.

³⁴⁵ İstanbul görüşmeleri için bkz.: Vügar İmanov, **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, **Azerbaycan Belgelerine Göre**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

2. 28 Nisan 1920 - 1991 Dönemi

Bu dönem tarih yazımında esasında Sovyet Dönemi olarak bilinmektedir. 28 Nisan 1920 yılında AHC'nin, yönetimi Rus Bolşeviklerinin askeri ve siyasi baskıları sonucu Azerbaycan Bolşeviklerine devr etmesiyle başlayan bu dönem 25 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla son bulmuştur.

Bu 71 yıllık dönemde Azerbaycan diplomasisinin/Dış İşleri Bakanlığı'nın tek düze bir faaliyet içinde olmadığı, farklı dönemde değişik tepkiler gösterdiği, faaliyetler yürüttüğü görülmektedir.

Her ne kadar 28 Nisan 1920 yılında kurulan Azerbaycan Bolşevik devleti Rus Bolşeviklerinin güdümünde olsa da dış politikasında sonraki dönemle kıyasta daha bağımsız politika yürütmüştür. AHC döneminde faaliyet gösteren Dışişleri Bakanlığı kaldırılrsa da yerine Azerbaycan Halk Harici İşler Komiserliği kurulmuştur. Çok geniş yetkileri olmamasına rağmen bu kurum var olduğu 1920-1922 yılları arasında, yani Azerbaycan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katıldığı döneme kadar yabancı ülkelerle alt düzeyde de olsa faaliyetler yürütmüştür. Dış ülkelere elçiler gönderilmiş ve yabancı ülkelerin Azerbaycan'daki elçilikleri faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.³⁴⁶ Bu dönemde Azerbaycan Halk Harici İşler Komiserliği görevine farklı yıl aralıklarıyla **Nəriman Kərbəlayi Nəcəf oğlu Nərimanov** (28 Nisan 1920-2 Mayıs 1920) ve **Mirzədavud Bağır oğlu Hüseynov** (2 Mayıs 1920-Aralık 1921) başkanlık etmişlerdir.

Bu dönem Azerbaycan diplomasisi ve yöneticileri, her ne kadar bağımsız bir Azerbaycan devleti kurmak amalını gerçekleştirmek istemişlerse de buna muvaffak olamamışlardır. Dış politikada Rusya yönlü politikaya ağırlık vermişlerdir. Buna rağmen Türkiye ile ilişkilerini de ihmal etmemiş, Türkiye ile siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Azerbaycan, diplomat İbrahim Ebilov'u Ankara'ya elçi olarak gönderirken,³⁴⁷ Türkiye de Memduh Şevket Esendal'ı Bakü'ye elçi olarak atamıştır. Belki bunlardan daha da önemlisi, Azerbaycan ve Türkiye birbirlerine “kardeş yardımı” yapabilmüşlerdir. Mart 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa, Neriman Nerimanov'a mektup yazarak borç isterken, Neriman Nerimanov Paşaya, “Paşam, kardeş kardeşe borç vermez, el tutar” diyebilmiştir.³⁴⁸

Bu dönemde faaliyet gösteren iki önemli devlet görevlisinin de hayatı facie ile sonlanmıştır. **Neriman Nerimanov** Moskova'da bilinmeyen nedenlerden “aniden” vefat etmiş, **Mirzedavud Hüseynov** ise 1937 yılında Sovyet rejimi tarafından öldürülmüştür.

³⁴⁶ Bu dönemle ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Musa Qasimov, **Xarici dövlətlər və Azərbaýcan (Aprel işğalından SSRİ Yaradılana Qədərki Dövrə Diplomatik-Siyasi Münasibətlər)**, Bakı 1998, 300 sayfa.

³⁴⁷ İbrahim Ebilov'un Ankara'daki faaliyetleri için bkz.: Betül Aslan, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920- 1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004; Əbülfəz Quliyev, Akif Axundov, **Qazi Mustafa Kamalın Dostu (bədi-publisistik qeydlər)**, AzAtaM, Bakı 2008.

³⁴⁸ Bu konuda bkz.: Şamil Qurbanov, **Nəriman Nərimanov, Ömrünün Son İlləri**, Azərbaýcan nəşriyatı, Bakı 2003, s. 160. Bu dönem Türkiye-Azerbaycan ilişkileri konusunda ayrıca bkz.: Musa Qasimli, **Azərbaýcan-Türkiyə Diplomatik-Siyasi Münasibətləri (Aprel 1920-ci il-Dekabr 1922-ci il)**, Mütərcim nəşriyatı, Bakı 1998. Bu dönemle ilgili yayımlanan belgeler kitabı için bkz.: **Azərbaýcan -Türkiyə Münasibətləri (1920-1922), Sənədlər və materiallar**, Tərtibçiləri Jalə Qurbanova-Musa Piriye, AzAtaM, Bakı 2002 (Bu çalışma 1920-1922 yıllar Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ile ilgili belgeleri içermektedir.)

Azerbaycan Merkezi İcraiye Komitesi 15 Mayıs 1922 tarihinde aldığı kararla Halk Harici İşler Komiserliği'ni kaldırmış, Halk Komiserliği Sovyeti de 21 Haziran 1922 tarihinde bu kararı onaylamıştır.

Sovyetler Birliği'nin kurulduğu 1922 yılından itibaren birliğe bağlı cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan'da da böylece Dışişleri Bakanlığı kurumu kaldırılmıştır. Bu kurumun yeniden kurulması için 1944 yılını beklemek gerekecektir. 28 Ocak-1 Şubat 1944 tarihinde çağrılan SSCB Yüksek Sovyeti'nin X Sesiyesinde, yabancı ülkelerle ilişkiler kurmak, uluslararası ilişkileri genişletmek, sıklaştırmak amacıyla Birliğe bağlı cumhuriyetlerde Halk Harici İşler Komiserliği'nin kurulması konusunda karar alındı.³⁴⁹ Aslında Sovyetler Birliği'ne bağlı Cumhuriyetlerde Dışişleri Bakanlığı görevini geri getirmekte amaç, ileride Birleşmiş Milletler'de Sovyetler Birliği'nin oy çoğunluğunu sağlamak idi. Fakat, Sovyetler Birliği birliğe bağlı cumhuriyetlerde Dışişleri Bakanlığı kurumunu geri getirmesine rağmen Birleşmiş Milletler'de amacın büyük şekliyle ulaşamamıştır. Zira Birleşmiş Milletlere üye olmak için Almanya'ya karşı verilen savaşa katkı yapmak kriteri aranmıştır.

1944 yılında yeniden kurulan Azerbaycan SSC Halk Harici İşler Komiserliği 1946 yılında isim değiştirilerek Harici İşler Nazirliği'ne çevrilmiştir. Rejimin bu kurumu yeniden kurma beklentisi gerçekleşmediğinden, kurum uzun yıllar pek bir fonksiyon taşımamıştır.

Kruçşev Döneminde (1953-1964) dışarıya daha "liberal" görünmek amacıyla birlik cumhuriyetlerinde "özgür" ortamın olduğu süsü verilmeye çalışılmıştır. Bu görüntü altında Dışişleri Bakanlığı da bir hareketlilik yaşamıştır. Fakat bu hareketlilik kültürel ilişkiler ve araştırmalardan öte alanlara geçememiştir.³⁵⁰ Zira siyasi alandaki ilişkiler daha Moskova üzerinden yürütülmekteydi. Tüm zorluklarına, çelişkilerine rağmen bu dönem de Azerbaycan diplomasi tarihinde önemli bir dönem olmuştur. Her ne kadar yabancı ülkelerle ilişkiler Moskova üzerinden yürütülse de Azerbaycan yine de bu veya diğer yönleriyle dış ülkelerle ilişkilerde rol almıştır.

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın/Bakanlarının sistem içinde 1950'lere kadar devam eden etkisizlikleri bu yıllardan itibaren canlanmaya başlanmış ve 1970-80'li yıllarda ise uluslararası ilişkiler ağı genişlemiştir. Bu dönemde Azerbaycan Dışişleri Bakanları artık Sovyet Dışişleri delegasyonlarıyla yurt dışındaki ekonomik, teknik-bilimsel, kültürel toplantılara, uluslararası fuarlara, Birleşmiş Milletler toplantılarına katılmakta ve aynı zamanda bu toplantılarda dünya çapında sorunların tartışmalarında fikirlerini beyan etmekteydiler.³⁵¹

Bu yıllarda Dışişleri Bakanlığı'na aşağıdaki şahıslar başkanlık etmişlerdir: **Mahmud İsmayıl oğlu Əliyev** (Eylül 1944-24 Eylül 1958), **Tahirə Əkbər qızı Tahirova** (Nisan 1959-23 Kasım 1983), **Elmira Mikayıl qızı Qafarova** (1 Aralık 1983-22 Aralık 1987), **Hüseynağa Musa oğlu Sadıqov** (27 Ocak 1988-Mayıs 1992).

3. 1991 ve sonrası

Sovyetler Birliği'nin son günlerini yaşadığı ve uluslararası alanda uygun şartların oluştuğu bir dönemde, 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Eski Sovyet kurumlarının yerini yeni anlayışta ve yapıda kurumlar almaktaydı. Bu değişimi Dışişleri Bakanlığı da yaşadı. Öncelikle yapısal olarak kurum

³⁴⁹ Qasımlı, Hüseynova, a. g. e., s. 69.

³⁵⁰ Bu dönemde kültürel alanda yapılan ilişkiler için bkz.: Musa Qasımlı, **Azerbaydjan v Mejdunarodnix Kulturnix Svyazyax (1940-1991)**, Artanudji, Tbilisi 2005.

³⁵¹ Qasımlı, Hüseynova, a. g. e., s. 73, 76.

yeniden kuruldu, yeni şubeler, ofisler açıldı. Esas olan ise düşüncede, zihniyette değişimin yaşanmasıydı. Zira yeni kurumu artık yeni görevler beklemekteydi:

1. Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığının dünya devletleri tarafından tanınmasını sağlamak,
2. Dış ülkelerde Azerbaycan'ın elçilik ve konsolosluklarını açmak ve yabancı ülkelerin de Azerbaycan'da elçilik ve konsoloslukların açmasını sağlamak,
3. Azerbaycan'ı uluslararası ve bölgesel kurumlara üye yapmak ve bu kurumların faaliyetlerinde aktifliğini sağlamak. Komşu ve Bölge devletlerle aktif ilişkiler kurmak,
4. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edildiği gerçeğini dünya platformlarında dile getirmek ve uluslararası kurumlarda bu işgali durdurmaya yönelik kararların alınmasını sağlamak,
5. Azerbaycan ekonominin ağırlığını taşıyan Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ulaşımını sağlamak.

Dışişleri kurumunun aktif faaliyeti sonucu daha Sovyetler Birliği devam ettiği dönemde Türkiye Cumhuriyeti 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. Bu süreç dünyanın ABD, Fransa, İngiltere, Rusya ve benzeri devletlerin Azerbaycan'ın tanınması süreciyle devam etti.

Yoğun çabalar sonucu kısa sürede yurt dışında Azerbaycan elçiliklerinin açılması sağlandı. Haziran 1992 yılında Almanya, İsveçre, Holandiya, Lüksemburg sefirlikleri açıldı. Eski Dışişleri Bakanı Hüseynağa Musa oğlu Sadıqov Azerbaycan'ın Avrupa'ya atanan ilk elçisi oldu.

Azerbaycan Uluslararası ve Bölgesel kurumlara üye olmaya başladı. İslam Konferansı Örgütü, Birleşmiş Milletler bu kurumlarının başında gelmekteydi.

Birleşmiş Milletler'de, Ermenistan'dan Azerbaycanlıları evinden, yurttandan eden, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %20'ni işgal eden Ermenistan'ın, işgalci devlet olduğu ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarını boşaltması yönünde 822 ve 853 nolu kararlar çıkarıldı. Maleesef bu kararlar günümüzde daha uygulanmamış olarak kalmaktadır.

20 Eylül 1994 yılında "Asrın Anlaşması" imzalanarak Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ulaşması için önemli adım atılmıştır.

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın bağımsızlık dönemindeki projelerinin altında aşağıdaki bakanların imzası bulunmaktadır: **Hüseynağa Musa oğlu Sadıqov** (27 Ocak 1988-Mayıs 1992),³⁵² **Tofiq Məsim oğlu Qasımov** (Mayıs 1992-26 Haziran 1993), **Həsən Əziz oğlu Həsənov** (2 Eylül 1993-17 Şubat 1998), **Tofiq Nadir oğlu Zülfüqarov** (5 Mart 1998-Ekim 1999), **Vilayət Muxtar oğlu Quliyev** (26 Ekim 1999-2 Nisan 2004), **Elmar Məhərrəm oğlu Məmmədyarov** (2 Nisan 2004-...)

* * *

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı/Bakanlarından bahsederken, bu yapının kurumsallaşmasında, aktif faaliyet göstermesinde, dünyaya açılmasında rol oynayan 3 siyasetçiyi de özellikle vurgulamak gerekmektedir. Bunlar **Mehmet Emin Resülzade**, **Neriman Nerimanov** ve **Haydar Eliyev**'dir. AHC döneminde Milli Şuranın sedri olmuş Mehmet Emin Resülzade 1918-1920 yıllarında, Azerbaycan Halk Komserliği Başkanı Neriman Nerimanov özellikle 1920-1922 yıllarında, Azerbaycan SSC

³⁵² Hüseynağa Sadıqov Azerbaycan SSC'nin son Dışişleri Bakanı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Dışişleri Bakanı'dır (sonuncu görevi 7 ay sürmüştür).

Komunist Partisi Başkanı Haydar Eliyev önce 1970-1980'li yıllarda, sonra da 1994-2003 yıllarında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde dış politikanın oluşum ve gelişiminde destek vermişlerdir.³⁵³ Bu destek günümüzde de Azerbaycan Cumhuriyeti cumhurbaşkanı **İlham Eliyev** tarafından da devam etmektedir.

* * *

Azerbaycan Dışişler Bakanlığı'nın tarihi gelişiminin, sorunsal dönemlerinin, değişik dönemlerdeki amaçlarının ve bu kurumun başındaki insanların faaliyetlerinin, hal-tercümelerinin yer aldığı Musa Qasımov ve Elmira Hüseynova'nın ortaklaşa yazdıkları **Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri** çalışması geniş arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Alanında yapılan ilk çalışma olduğundan, yazarlar arşiv çalışmalarını geniş tutmuşlardır. Konuyla ilgili Azerbaycan, Rusya, Gürcistan ve Büyük Britaniya devleti arşivlerinde incelemeler yapılmıştır. Ayrıca, çalışmada Azerbaycan arşivlerinden, burada yayımlanan kitap, gazete ve dergilerden resimler kullanılmıştır.

Bu çalışma, alanında ilk olması bakımından Azerbaycan diplomasi tarihi için önemli bir kaynak rolünü oynamakta, bu alanda çalışan bilim adamları için yol gösterici vasfını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, Betül, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920- 1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Azərbaycan -Türkiyə Münasibətləri (1920-1922), Sənədlər və materiallar, Tərtibçiləri Jalə Qurbanova-Musa Piriye, AzAtaM, Bakı 2002.

Azərbaycan Tarixi (Ən qədim zamanlardan XX əsrədək), Editör Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Ali məktəplər üçün dərslik, Azərbaycan Dövlət Nəşriyatı, Bakı 1994.

Azərbaycan Tarixi, redaktor Süleyman Əliyərli, Azərbaycan nəşriyatı, Bakı 1996.

Çakmak, Mehmet Ali, "Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumî Bir Bakış", **Türkler**, 7. cilt, editör Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2002.

İmanov, Vügar, **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918), Azerbaycan Belgelerine Göre**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Qasımlı, Musa- Hüseynova, Elmira, **Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri**, Adiloğlu Nəşriyatı, Bakı 2003.

Qasımlı, Musa, "1969-1982-ci İllərdə Azərbaycanlı Diplomatların Hazırlanması və Yerləşdirilməsi Məsələsi", **Heydər Əliyev və Azərbaycanda Diplomatik Kadrların Hazırlanmasının Aktual Problemləri**, ADU nəşriyyatı, Bakı 2004.

Qasımlı, Musa, **Azərbaycan-Türkiyə Diplomatik-Siyasi Münasibətləri (Aprel 1920-ci il-Dekabr 1922-ci il)**, Mütərcim nəşriyatı, Bakı 1998.

Qasımlı, Musa, **Azerbaydjan v Mejdunarodnix Kulturnix Svyazyax (1940-1991)**, Artanudji, Tbilisi 2005.

³⁵³ Bkz.: Musa Qasımlı, **Heydər Əliyev: İstiqlala Gedən Yol (1969-1987)**, Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2006; aynı yazar, "1969-1982-ci İllərdə Azərbaycanlı Diplomatların Hazırlanması və Yerləşdirilməsi Məsələsi", **Heydər Əliyev və Azərbaycanda Diplomatik Kadrların Hazırlanmasının Aktual Problemləri**, ADU nəşriyyatı, Bakı 2004, s.67-69.

Qasımlı, Musa, **Heydər Əliyev: İstiqlala Gedən Yol (1969-1987)**, Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2006.

Qasımov, Musa, **Xarici dövlətlər və Azərbaycan (Aprel İşğalından SSRİ Yaradılana Qədərki Dövrə Diplomatik-Siyasi Münasibətlər)**, Bakı 1998.

Quliyev, Əbülfəz-Axundov, Akif, **Qazi Mustafa Kamalın Dostu (bədi-publisistik qeydlər)**, AzAtaM, Bakı 2008.

Quliyev, Vilayət, "Giriş Sözü", **Diplomatiya Aləmi**, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Jurnalı, sayı 1, Bakı 2002.

Qurbanov, Şamil, **Nəriman Nərimanov, Ömrünün Son İlləri**, Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı 2003.